

Ks. DOROTEUSZ SAWICKI¹

Zarys dziejów Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego

An Outline of the History of the Georgian Apostolic Autocephalous Orthodox Church

Słowa kluczowe: Prawosławny Patriarchat Gruziński, prawosławie, św. Ap. Andrzej, św. Nina (Nino), chrystianizacja, autokefalia, Kaukaz, królowa Tamara, Dawid Budowniczy, patriarcha Eliasz II.

Key words: Orthodox Patriarchate of Georgia, Holy Apostle Andrew, Balcan Peninsula Holy Apostel Paul, St. Nina (Nino), Christianization, autocephaly, Caucasus, Queen Tamara, David the Builder, Patriarch Ilia II.

Streszczenie:

Gruzja zajmuje strategiczne położenie pomiędzy Morzem Czarnym a Kaspijskim. Przez całe stulecia o kontrolę nad tymi terenami rywalizowały Cesarstwo rzymskie, Persja, Bizancjum, Arabia, Turcja i Rosja. Determinowało to zarówno polityczny jak i religijny rozwój kraju. Chrześcijaństwo pojawiło się tu już w czasach apostołskich. Apostołowie Andrzej i Bartłomiej, święci Grzegorz z Armenii i Nina z Bizancjum włożyli wiele wysiłku w rozprzestrzenienie się tu słów Ewangelii. Ostatecznie przy księciu Mirianie w IV w. chrześcijaństwo staje się religią państwową Gruzji (wschodnia, zachodnia w V w.). Największy rozkwit państwa miał miejsce za dynastii Bagratydów (XI–XIII w.). Państwo sięgnęło wówczas wybrzeży M. Kaspijskiego, a Kościół podniesiony został do rangi patriarchatu. Niestety w kolejnych stuleciach Gruzja utraciła niepodległość na rzecz władzy Mongołów, Bizancjum, Turcji i Rosji. Utracono również niezależność kościelną. Odrodzenie się niezależności państwowej i kościelnej nastąpiło dopiero w XX w. Dzisiaj patriarchat liczy ok. 50 diecezji i 5 milionów wiernych.

---

¹ Ks. dr Doroteusz Sawicki jest pełniącym obowiązki kierownika Katedry Historii Kościoła Powszechnego i Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

Abstract:

Georgia is strategically located between the Black and Caspian Seas. For centuries, the Roman Empire, Persia, the Byzantine Empire, Arabia, Turkey and Russia all fought for control over these areas. This has also determined both the political and religious development of this country. Christianity first appeared in Georgia in the Apostolic Age. The Apostles Andrew and Bartholomew, Sts. Gregory of Armenia and Nina of Byzantium made great efforts to spread the message of the Gospel in this land. Christianity finally became the state religion of Georgia in the 4th century (Eastern Georgia, Western Georgia in the 5th century) during the reign of Prince Mirian. The greatest development of the state took place during Bagrationi Dynasty (11th to 13th centuries). At that time, the state's territory reached the coast of the Caspian Sea and the Church was elevated to the rank of Patriarchate. State and ecclesiastical independence was restored in the 20th century. Today, the Patriarchate of Georgia is made up of 50 dioceses and 5 million faithful.

Wprowadzenie. Chrystianizacja

Pierwsze ślady ludzkiego osadnictwa na terenie Gruzji odnajdujemy w drugim tysiącleciu p.n.e., gdy powstało państwo Hetytów. Między 1200 a 1190 rokiem p.n.e. posiadłości ich podbite zostały przez przybyłe od strony Morza Śródziemnego, tzw. Ludy Morza. Uchodząca przed nimi w góry rdzenna ludność tworzyła nietrwałe organizmy państwowe. To z nich w V wieku p.n.e. na zachodzie powstaje Kolchida (później zwana Lazykią). Na przełomie IV i III wieku na wschodzie kształtuje się Iberia (nazywana też Kartlią).

Okolo 600 r. p.n.e. wybrzeża Morza Czarnego wchodzące obecnie w skład Gruzji stały się greckim terenem kolonizacyjnym. Z pierwotnych kolonii wykształtowały się takie miasta jak: Trapezunt, Batumi, Picunda. W latach 66–65 p.n.e. Rzymianie pod wodzą Pompejusza rozpoczęli podbój Zakaukazia, a zajmawszy po ciężkich walkach Armenię, skierowali się przeciwko Iberii, uzależniając ją od Rzymu.

Podobny los w 63 r. p.n.e. spotka Kolchidę (Gruzja nie stanowiła wówczas jeszcze zwartego organizmu państwowego, a jedynie szereg pokrewnych sobie księstw)².

Chrześcijaństwo bardzo wczesnie pojawiło się na terenach dzisiejszej Gruzji, przenikając tu z dwóch ośrodków. Zachodnia Gruzja doświadczyła oddziaływania misjonarzy cesarstwa rzymskiego, a wschodnia zetknęła się z chrześcijanami Syrii i Ziemi Świętej. Kto jednak konkretnie działał na tym terenie? Według tradycji, zachodnia Abchazja i Iberia były terenami misyjnej działalności ap. Andrzeja, odwiedzającego greckie kolonie nad Morzem Czarnym. Miał on założyć pierwsze gruzińskie biskupstwo w Atskuri. Nie ma jednak na to pewnych dowodów historycznych.

Istnieje także inna legenda potwierdzająca apostolskie pochodzenie gruzińskiego chrześcijaństwa, która wiąże je z postacią apostoła Bartłomieja. Gruziański hymn kościelny z X wieku głosi, że nawracając Armenię miał On dotrzeć do Kartli – wschodniej Gruzji, gdzie ochrzcił pierwszych Gruzinów.

Niezależnie od powyższych przykładów, już w II wieku znane było w tym regionie imię Zbawiciela Jezusa Chrystusa. Wówczas na wybrzeżach Kolchidy (prowincja na obszarze kilku kilometrów granicząca z Cesarstwem Bizantyjskim) powstała pierwsza gmina chrześcijańska.

Wielki wpływ na rozwój gruzińskiego chrześcijaństwa miała chryścianizacja sąsiedniej Armenii w 317 roku, bowiem istniejące granice państwowe nie stanowiły dla misjonarzy żadnej przeszkody, co sprzyjało ich oddziaływaniu na gruzińskie tereny. Dzięki nim kraj zapoznawał się z Ewangelią.

Już na początku IV wieku działała tu całkowicie zorganizowana hierarchia kościelna. Dwoch jej biskupów brało nawet udział w I Soborze Powszechnym w Nicei w 325 r. Byli to: biskup Trapezuntu (Lazykia) i biskup Pitiunt (Picundy w Abchazji). Dodać należy, iż dzieje się to

² Baranowski, Baranowski 1987, 7-39.

w okresie zanim gruzińskie władze oficjalnie uznały nową religię za dozwoloną.

Późniejsze, bardziej wiarygodne historycznie przekazy, wiążą chrystianizację Gruzji (oficjalne uznanie chrześcijaństwa) z działalnością świętej Niny (Ninony, Nino). Była ona niewolnicą pochodzącą z Kapadocji. Miała moc uzdrawiania, czym zjednywała sobie sympatię Gruzinów. Wyleczyła między innymi żonę króla Iberii, dzięki czemu stała się osobą wpływową.

Pośrednio, to ona sprawiła, że zaprzestano w Gruzji prześladowań chrześcijan. Z czasem ochrzcił się sam władca Mirian. Jak głosi legenda podczas polowania ogarnęła go straszna ciemność, dopiero, kiedy zaczął wzywać na pomoc Chrystusa, słońce rozbłysło na nowo. Ten cud skłonił go do uznania chrześcijaństwa za religię państwową. Na pamiątkę tego wydarzenia w stołecznej Mcchecie wzniesiono pierwszą świątynię, a sam Mirian został później kanonizowany przez Kościół gruziński³.

---

³ Święta Nino (Nina lub Nona) uważana jest za największą ewangelizatorkę narodu gruzińskiego, za co w Kościele prawosławnym przypisano jej tytuł – równej Apostołom. Jest świętą Kościołów: prawosławnego, rzymskokatolickiego i ormiańskiego. Urodziła się ok. 268, zm. ok. 335. Zgodnie z tradycją pochodziła z Kapadocji. Dostała się do niewoli i została sprzedana gruzińskiemu władcy. Była chrześcijanką, ale niewola nie zламаła jej ducha, a wręcz przeciwnie skłoniła do jeszcze większej religijnej gorliwości. Słowa o Chrystusie potwierdzała czynami. Bóg obdarował ją mocą uzdrawiania (czynienia cudów). Gdy uzdrowiła chorą żonę króla Iberii, władca Mirian III dostrzegł w tym cudzie znak dla niego od samego Boga. Zezwala na głoszenie Ewangelii w podległych mu gruzińskich prowincjach. Zostają wzniesione pierwsze świątynie. Sama Nino jako nagrodę za uzdrowienie wybrała możliwość wzniesienia pierwszego kościoła. To w nim ok. 337 r. delegacja z Konstantynopola dokona chrztu władcy i jego najbliższej rodziny. Chrystianizacji Gruzji towarzyszyło zaciśnięcie współpracy z zachodnim sąsiadem.

Nieco późniejsza tradycja (XII w.) czyni ze świętej krewną jerozolimskiego patriarchy Juwenaliusza. Pod jego wpływem już w dzieciństwie miała przyjąć św. chrzest i wzrastać w głębokiej pobożności. Nie bez znaczenia była też duchowa postawa jej rodziców. Gdy podrosła, ojciec został mnichem pustelnikiem, a matka diakonisą. Wychowanie dziecka powierzyli bogobojnej staruszce (krewnej?). To od niej Nino dowiedziała się o odległej Iberii, która czeka na zwiastowanie Ewangelii. Pewnego razu Nino miała widzenie. Objawiła się jej Bogurodzica, która błogosławiła jej, by wzięwszy krzyż udała się do Iberii i w imieniu Matki Bożej głosiła tam naukę Chrystusową. Zgodnie z prawosławną

Z punktu widzenia świeckich historyków na nawrócenie się króla mogły mieć wpływ jedynie czysto polityczne względy. Był on pierwszym królem nowej, perskiej dynastii Chosroidów. Mógł nie cieszyć się poparciem miejscowych kapłanów pogańskich, warstwy najbardziej wpływowej, co groziło przewrotem i utratą władzy. Aby ograniczyć ich wpływy należało wprowadzić nowy kult, dobrze już znany wcześniej i rozpowszechniony w państwie. W grę wchodził zoroastryzm sąsiedniej Persji, lecz istniało ryzyko, iż jego przyjęcie skutkowało by podporządkowaniem silnemu sąsiadowi, który pod pretekstem obrony współwyznawców mógł mieszać się w wewnętrzne sprawy Gruzji. „Bezpieczniejsze” było chrześcijaństwo, zwłaszcza że w znacznej mierze rozpowszechniło się już ono w kraju. Bizancjum zaś było tak daleko, iż niebezpieczeństwo uzależnienia przez chrzest Gruzji od Konstantynopola praktycznie nie istniało.

Na marginesie warto odnieść się także do innej legendarnej wersji chrystianizacji Gruzji. Odwołuje się ona do św. Grzegorz, „apostoła Ormian”. Miał on nie ograniczać terenu swych trudów jedynie do Armenii, ale odwiedzać również sąsiednią Gruzję, pozostawić tu swych uczniów, by rozpowszechnili wiarę na cały naród⁴.

---

tradycją, po pięćdziesiąticy, apostołowie losowo określili gdzie każdy z nich uda się ze słowami zwiastowania. Bogurodzica wzięła udział w tym losowaniu. Wypadły jej ziemie Gruzji. Statek, którym podróżowała zepchnięty jednak został ku brzegom Św. Góry Athos. Iberia nadal czekała więc na słowa ewangelii. Teraz w imieniu Przenajświętszej miała je głosić św. Nino.

W 319 r. święta, z własnoręcznie wykonanym krzyżem z gałęzi winorośli związanych włosami świętej (charakterystyczny krzyż św. Nino), dotarła do Gruzji. Dalej historii się powtarza jak wyżej. Władca nie od razu po uzdrowieniu małżonki chrystianizował kraj, a jedynie zezwolił na głoszenie ewangelii. Jednak po pewnym czasie król zgubił się na polowaniu. Odnalazł drogę dopiero, gdy wezwał na pomoc Chrystusa wyznawanego przez Nino. Po tym wydarzeniu ok. 337 r. król Mirian III i jego żona Nana przyjęły chrześcijaństwo. Ogłoszono je religią państwową. Gruzja stała się drugim na świecie, po Armenii, państwem chrześcijańskim. (szerzej o początkach i chrystianizacji Gruzji zob. Mokcewaj 2018, 8-88, o św. Nino patrz: Rostovskij).

⁴ Szerzej o chrystianizacji Gruzji zob. Skurat 2018, 20-24, Peradze 2011, 7-25.

Tak wielka ilość chrześcijańskich tradycji co do początków chrześcijaństwa w Gruzji nie powinna nas dziwić zwłaszcza w kontekście faktu braku jednolitości państwowej Gruzji, podzielonej na szereg całkowicie niezależnych księstw, co sprzyjało generowaniu własnych „opcji chryścianizacyjnych”.

Szerokie rozprzestrzenienie się chrześcijaństwa nie oznaczało jednak braku oddziaływania pogańskich sił, które pragnęły za wszelką cenę bronić dawnego porządku. Tradycja zna nawet przypadek, iż pogańscy rodzice nie chcąc się zgodzić na chrzest swych dzieci pozbawiali je życia, dokonując ukamienowania. Żywot św. Abibosa podaje, iż jeszcze w IV wieku musiał on nawracać wielu pogan.

Nieprzychylność wobec chrześcijaństwa wynikała również z oddziaływania władców perskich, którzy w celu politycznego podporządkowania sąsiada (Gruzja była wrotami na północ), starali się propagować na jego terenie własną religię. Niejednokrotnie skutkowało to męczeńską śmiercią wielu chrześcijan. Najbardziej znany jest przypadek świętej Szuszanik.

Żyła ona w V wieku. Pochodziła z zamożnej rodziny (możliwe, iż była nawet książęcego pochodzenia). Wydana za mąż za wielmożę imieniem Warsken zdecydowanie sprzeciwiła się woli małżonka, który celem pozyskania łaski władców Persji postanowił przyjąć zoroastryzm. Mąż, początkowo przy pomocy miłych obietnic, a następnie torturami, chciał zmusić ją do posłuszeństwa. Ona jednak wolała wybrać śmierć męczeńską niż wyrzec się wiary.

Mimo tych przeciwności w Iberii (wschodnia Gruzja) akceptacja chrześcijaństwa okazała się znacznie łatwiejsza niż w zachodniej Lasykii (Lazyce), obejmującej większą część dawnej Kolchidy. Co prawda, właśnie tutaj wierzących chrześcijan można było spotkać znacznie wcześniej niż na wschodzie kraju. Jako wyznanie państwowe uznane zostało dopiero w 523 roku wraz z chrztem władcy o imieniu Cate⁵.

---

⁵ Cate władał królestwem Lasyki obejmującym większości Kolchidy. Znajdował się pod silnym patronatem Bizancjum, pod którego wpływem ok. 523 r. przyjął chrześcijaństwo jako religię państwową. Nie obejmowało to jednak wschodnich ziem

Kształtowanie się struktur kościelnych

Chrześcijaństwo znacznie ożywiło kulturalny rozwój kraju. Opracowano alfabet gruzińsko-ormiański (duchowny Mesrop), pojawiła się gruzińska literatura, zwiększyła się znacznie ilość szkół, rozwijało się piśmiennictwo. Pod koniec V wieku przetłumaczono na język gruziński Biblię i niektóre księgi liturgiczne. Uciekinierzy z Bizancjum – monofizyci, niejednokrotnie przywozili z sobą całe biblioteki. Kształtowała się gruzińska „inteligencja” i literatura narodowa. Kwitła sztuka (jednocześnie jednak prawie całkowicie zniszczono gruzińskie pamiątki kultury przedchrześcijańskiej).

Chrześcijańskie biskupstwa Iberii i Lazykii uznawały początkowo zwierzchnictwo patriarchatu antiocheńskiego. W V w. po ogłoszeniu postanowień IV Soboru Powszechnego, na tle sporów monofizyckich doszło do zachwiania autorytetu patriarchy na tych terenach, w związku z czym znaczna część Iberii opowiedziała się po stronie monofizytów. Jeden z ich najaktywniejszych działaczy, Piotr Iberyjczyk (409–488), założył nawet w okolicach Betlejem iberyjski klasztor. Uważa się go również za autora pism pseudodionizyjskich. W 506 r. w mieście Dwin zwołano monofizycki synod duchowieństwa armeńskiego i iberyjskiego, na którym potępiono postanowienia Chalcedonu. Iberia stała się azylem dla prześladowanych uciekinierów z terenów Bizancjum. Przyjęto tu również Henotikon cesarza Zenona.

Gruzja powróciła na łono ortodoksji za panowania katolikosa Kiriona I w 600 r. Od tego też czasu odnotowuje się bardziej ożywione kontakty z Konstantynopolem i Rzymem. Poważne zmiany nastąpiły podczas panowania króla Wachtanga Gorgasala (466-510). Wówczas to, w 471 r., zachodnia Gruzja uzyskała autokefalię i własnego patriarchę – katolikosa. Został nim Piotr. Katedra były w Mcchecie.

---

gruzińskich, które znalazły się pod panowaniem Persów i Arabów, aż do X w. Szerzej o przemianach polityczno-społecznych i religijnych IV-VI w. zob. Vachnadze, Guruli, cz. 1, r. 14-18.

W syryjskiej „Geografii” Ptolemeusza znajdujemy wzmiankę, iż już w V wieku Gruzja dysponowała scentralizowaną organizacją kościelną. W 491 r. we wspólnym soborze Gruzinów, Ormian i Albańczyków brało udział aż 24 gruzińskich biskupów. W VI w. było ich już 35, a katolikos gruziński został zrównany w godności z ormiańskim. Jednak jeszcze do VIII w. utrzymywał się zwyczaj, by katolikosów wyświęcano w Antiochii. Według świadectwa jedenastowiecznego pisarza gruzińskiego Nikona z Czarnej Góry, właśnie w VIII wieku patriarcha antiocheński Teofilakt (745-751) wraz z synodem w odpowiedzi na prośbę wyświęcenia nowego katolikosa nadał gruzińskiemu Kościołowi uprawnienia do samodzielnego wybierania zwierzchnika, oczywiście z całkowitym zachowaniem kanonów kościelnych.

W prawidłowym funkcjonowaniu Kościoła pomagały klasztory. Zakonnicy pojawili się na terenie Gruzji już w IV w. Byli to zrazu mnisi -anachoreci, a niemal sto lat później wyparły ich monasterie cenobickie (wspólnotowe). Pierwszy klasztor tego typu powstał w Gruzji wschodniej w Tao-Klardzeti około V wieku – był to tzw. „monaster trzynastu ojców syryjskich”⁶. Z kolei na zachodzie duże skupisko monasterów znalazło swe miejsce nad rzeką Czoroch.

Na początku IX w. władca abchaski Dymitr staje się opiekunem i propagatorem życia mniszego w swym księstwie, a myśl jego podejmują św. Grzegorz Chandzyjski, Teodoret i Krzysztof. Rozwój stanu zakonnego jest tak wielki, iż gruzińskie klasztory powstają nawet w Ziemi Świętej: Świętego Krzyża koło Jerozolimy, cała kolonia koło Antiochii oraz na górze Synaj i Athos.

Jednocześnie jednak kraj cierpi z powodu najazdów. Gruzja, leżąca na styku bizantyjskich i perskich wpływów, stale narażona była na ich podboje. Już wkrótce po śmierci króla Wachtanga Persowie

---

⁶ Jan z Zedazeni (nauczyciel i duchowy ojciec pozostałych mnichów), Szio z Mgwime, Dawid z Garedży, Antoni z Martomkopi, Tadeusz ze Stepancminy, Stefan z Chirsy, Izidor z Samtawisi, Michał z Ulumbo, Piros z Breti, Zenon z Ikalto, Ise z Cilkani, Józef z Alawerdi i Abibos z Nekresi.

opanowali część Iberii, uzależniając lennie pozostałe rejony Gruzji od swego imperium.

Pod obcym panowaniem

W 629 r. Bizancjum wraz z Chazarami zajęło Gruzję zachodnią z Tbilisi, a w 645 r. Arabowie najechali Gruzję wschodnią, okupując ją aż do IX wieku. Gruzini nie pogodzili się z niewolą. Organizowali powstania i górską partyzantkę. Ich działania prowadziły jednak do arabskich represji wobec cywilnych mieszkańców kraju. Dochodziło nawet do burzenia całych miast, np. Suchumi, i obdzierania ze skóry powstańczych przywódców. Spośród powstańców wywodzili się słynni gruzińscy męczennicy: Prochor, Krzysztof, Łukasz, Salomea.

Jednocześnie jednak pojawiali się obrońcy wiary i gruzińskiej kultury. Najsłynniejszym z nich był św. Grzegorz Chandzyjski (790–861). Był on archimandrytą dwunastu klasztorów. Osobiście wybudował pięć z nich, pozostałe są dziełem jego uczniów. Takie przykłady podnosiły poziom religijności narodu, wiążąc go z Prawosławiem. Rozwija się też ruch pątniczy. Był on tak wielki, iż w Ziemi Świętej powstał nawet specjalny Urząd Obrońcy Gruzińskich Pielgrzymów.

Nie zawsze jednak współpraca ze wschodnimi patriarchatami i Bizancjum układała się tak pomyślnie. W XI w. Bazylii II Bułgarobójca (w roku 1022) i Konstanty Monomach (w roku 1044) podbijają prowincje ormiańskie ze stolicą w Ani. Przyczyn takiego obrotu sprawy należy doszukiwać się w odrodzeniu politycznym Gruzji, która w tym czasie, dzięki aktywnej polityce dynastii Bagrationów (Bagratydów), uwolniła się spod arabskiego zwierzchnictwa i dokonała centralizacji państwa. Zjednoczono niemal wszystkie gruzińskie terytoria, w wyniku czego Bizancjum dojrzało w niej nowe, poważne zagrożenie⁷.

---

⁷ Dynastia Bagratydów odegrała ważną rolę w historii Gruzji. Jej protoplastą był książę Adarnase. Walczył o niepodległość państwa od arabskich wpływów. Po przegranym powstaniu w 813 r. udał się do Kartlii. Tu założył zręby swego państwa. Jego syn Aszot I Kuropalates założył królewską linię dynastyczną. Pierwszym królem

Sytuacja polityczna negatywnie odbijała się na relacjach cerkiewnych. Miejscowi wierni do VIII w. podlegali patriarchatom bizantyjskim, następnie gruzińskiemu katolikosowi. Teraz zakwestionowano gruzińskie prawa do autokefalii, co wiązało się również z utraceniem prawa do zarządu nad ormiańskim Kościołem. W wyniku negocjacji, za czasów patriarchy Piotra (1054–1057), doszło do ponownego nadania autokefalii przez sobór antiocheński. Od tej chwili nikt już nie próbował ograniczać praw gruzińskiego Kościoła, który może zwoływać swe synody (znamy osiem starożytnych synodów), czy podejmować pełnoprawne postanowienia kanoniczne i prowadzić zewnętrzną działalność misyjną. Rozwija się on niezależnie, zachowuje swoje obyczaje, obrzędy, śpiewy i architekturę, obrzędowość bizantyjską wprowadzając wybiórczo.

Autokefalia Kościoła odegrała także ogromną rolę dla wzrostu znaczenia politycznego i wewnętrznego umacniania się państwa. Było to o tyle ważne, że ponownie nadchodziły niekorzystne dla Gruzinów wydarzenia. Ze wschodu nadciągali Turcy Seldżuczcy, podbijający od 1066 roku gruzińskie prowincje. Ich wyprawy grabieżcze w latach osiemdziesiątych XI stulecia kończą się podporządkowaniem wschodnich terenów kraju i obłożeniem haraczem zachodnich. Dopiero panujący od 1089 r. Dawid IV zjednoczył rozproszone prowincje, wzmocnił

Gruzji był jednak Bagrat III, który odziedziczył lub podporządkował sobie Abchazję, Iberię, Kartlię i kilka mniejszych księstw gruzińskich. Potęgę państwu przyniosło jednak dopiero panowanie Dawida IV Budowniczego i jego następców. Granice poszerzono, dochodząc prawie do Morza Kaspijskiego. Gospodarkę scentralizowano i ujednolicono. Podniesiono poziom kultury, itp. Za rządów jego prawnuczki Tamary Wielkiej Gruzja należała do najważniejszych państw w tym rejonie świata. Był to „złoty wiek” Gruzji.

Za rządów dzieci królowej Tamary – Jerzego IV i Rusudan, w wyniku najazdów państw sąsiednich, szczególnie Mongołów, utracono wiele z wcześniejszych zdobyczy. W 1242 r. Gruzja jest zmuszona przyjąć mongolski patronat.

Ponowne odzyskanie niezależności następuje za rządów Jerzego V Wspaniałego (Bagratydy). Gruzja chwilowo dominuje w regionie. Jednak już przy Bagratydzie V Wielkim musi odpierać ataki Tamerlana. Po śmierci Aleksandra I (XV w.) rozpadła się na trzy królestwa rządzone przez osobne linie Bagratydów z Kartlii, Kachetii i Imeretii. Szerzej zob. Vachnadze, Guruli, cz. 1, r. 27-34.

gospodarkę i rozpoczął proces uniezależnienia. Do walnej bitwy doszło w 1121 roku. Gruzini wykorzystując warunki terenowe zadali koalicji muzułmańskiej poważne straty. Wojska ich były tak słabe, iż nie mogły obronić Tbilisi i musiały się wycofać. Gruzini kontynuowali podboje. Uzależnili od siebie znaczne obszary Armenii, Dagestanu i Szirwanu.

Za panowania dynastii Bagratydów, a zwłaszcza króla Dawida IV (1089–1125) i królowej Tamary (1184–1213) nastąpił również szybki rozwój Kościoła. Byli to nieprzeciętni władcy. Dzięki ich administracyjno-politycznym uzdolnieniom Gruzja przechodzi lata rozkwitu. Jak podają kronikarze, za czasów królowej Tamary, dobrobyt był tak wielki iż: „rolnicy upodobnili się do szlachty, szlachta do książąt, a książęta zaś do królów”⁸. Kraj liczył (wtedy) 5 milionów obywateli, podczas gdy ówczesna Polska zaledwie około dwóch. Doszło wówczas do zjednoczenia Kościołów zachodniej i wschodniej Gruzji. Katolikos miał pod sobą 86 biskupów. Klasztory i biskupstwa dysponowały olbrzymimi majątkami, własnym systemem sądownictwa, szkolnictwem (przy niektórych klasztorach istniały nawet wyższe uczelnie dorównujące poziomem przekazywanej wiedzy najlepszym akademiom Bizancjum, zachodnie uniwersytety nie mogły się z nimi równać). Kościół dynamizował kulturalno-oświatowy rozwój narodu. Biskupi wspierali politykę państwa, brali nawet udział w wojnach (kapelani)⁹.

Jednak po śmierci carycy Tamary, ok. 1220 r., doszło do tragicznego w skutkach najazdu najpierw Persów, a później Mongołów. Spustoszyli oni kraj do tego stopnia, iż bez większego trudu wschodnią Gruzję zajął mongolski Czyngis-Chan. Kraj musiał przyjąć jego zwierzchnictwo, płacić wysoki haracz i wspomagać Mongołów w wojnach. Mimo wszystko, Gruzini nie poddawali się. Organizowali powstania, które początkowo kończyły się klęską i krwawymi pogromami. Powstałe w ich wyniku rozbiecie kraju na trzy księstwa, doprowadza równocześnie do rozbiecia struktur kościelnych.

⁸ Baranowski, Baranowski 1987, 57.

⁹ Zob. szerzej Vachnadze, Guruli cz. 1, r. 36-40.

Gdy miejsce Mongołów zajęli Turcy, rozpoczyna się proces przechodzenia wyższych warstw społecznych na islam. Jest to okres zastoju Kościoła. W celu ratowania kraju i chrześcijaństwa dochodzi nawet do zbliżenia z papieżem. Papież Honoriusz III wzywał Jerzego IV do wspólnej krucjaty przeciwko Turkom. Jego następcą, Grzegorz IX, wysłał do Gruzji franciszkanów i dominikanów. W 1329 r. doszło nawet do erygowania w Tbilisi łacińskiego biskupstwa (istniało do 1507 r.), jednak nie oznaczało to pełnego podporządkowania się Rzymowi. Mimo iż przedstawiciela Kościoła gruzińskiego wzięli udział w soborze florenckim (1439), unii na teren patriarchatu nie wprowadzono.

W XIV w. car Jerzy V Wspaniały (1314–1346) uniezależnia się i rozpoczyna podbój sąsiednich terenów. Udaje się mu uzależnić północną Armenię, Azerbejdżan i Dagestan. Gruzja się odradza. Jest to jednak krótki epizod, gdyż wkrótce po śmierci władcy kraj ponownie podupada. Co więcej, około 1390 roku dochodzi do podziału cerkiewnego. Gruzję odwiedził patriarcha jerozolimsko-antiocheński, powołując katolikat Abchazji ze stolicą w Biczwinta i potwierdzając jurysdykcję już istniejącego, wschodnio-gruzińskiego ze stolicą w Mcchecie.

Dodatkowo, w drugiej połowie XIV w. kraj opanowuje Timur Kula-wy. Jego najazdy wyniszczają Gruzję, bowiem żaden najeźdźca nie oznaczał się tak wielkim jak on okrucieństwem. Wsie i miasta wyludniły się. Kto nie zginął lub nie został porwany w jasyr, uciekał w góry. Na szczęście władza Timura trwała relatywnie krótko (1387–1403).

Tymczasem Turcy w 1453 r. zajęli Konstantynopol. Następnie opanowując ujście Dunaju i Dniestru, podporządkowali sobie Chanat Krymski i zagrozili gruzińskim posiadłościom. Z biegiem lat niektóre z nich podporządkowali sobie, inne wykupywały się haraczem – Gruzja nie była w stanie się obronić. Choć od najazdu Timura minęło już pół wieku i kraj wzmocnił się gospodarczo, tuż przed tureckim najazdem doszło do jego podziału. W 1465 r. król Jerzy VIII dostał się do niewoli jednego z największych magnatów, atabeka Kwarkwara, a pozostali na wolności trzech przedstawiciele rodu Bagratydów – podzielili kraj między siebie.

Nie bez znaczenia była też obecność licznych niezależnych możnowładców, którzy tworzyli pomniejsze struktury polityczne.

Podział kraju naruszył kościelną spójność. Dotychczas wszyscy podporządkowywali się katolikosowi z Mcchety, teraz różni władcy myśleli już o niezależnych strukturach kościelnych. Doszło do autonomizacji Kościoła zachodnio-gruzińskiego, co negatywnie odbiło się na poczuciu narodowej tożsamości Gruzinów. W kontekście wskazanych podziałów Turcy dość szybko opanowali kraj.

W 1614 roku dołączyli do nich Persowie, którzy zajęli wschodnią Gruzję mordując około pięciu tysięcy chrześcijan. Chrześcijaństwo na podbitych terenach poddano prześladowaniom. Niejednokrotnie była to oddolna inicjatywa urzędników i dowódców wojskowych. Perscy władcy starali się kontrolować te nastroje. Wiedzieli, iż zbyt ni ucisk może doprowadzić do powstań narodowowyzwoleńczych i szukania pomocy w Rosji.

O wszystkim jednak decydowała samowola władz lokalnych. Dodatkowo stan niepewności religijnej potęgowali władcy poszczególnych księstw. Chcąc zapewnić władzę swym następcom oficjalnie zaczynają przyjmować islam. Z prowadzonej przez nich polityki widać, na ile decyzja konwersji była szczera. Otaczali się chrześcijańskimi kapłanami, fundowali nowe klasztory, spełniali chrześcijańskie posty i uczestniczyli w nabożeństwach. Ilekroć jednak odwiedzali tureckich lub perskich władców manifestowali swą miłość do islamu.

Inaczej rzecz się miała z prostym ludem. Chrześcijaństwo było nie tylko wiarą, ale i czynnikiem narodowościowo twórczym. Gruzin musiał być chrześcijaninem. Przyjęcie islamu wiązało się więc z zerwaniem dotychczasowych więzów obyczajowych i narodowych – osoba taka była odrzucona. Bardzo często więc jej potomkowie w drugim pokoleniu stawali się nieprzejednanym przeciwnikiem chrześcijaństwa. Podział gruzińskiego narodu na większość chrześcijańską i wyznawców islamu z biegiem czasu się zaostrzał. Zdawały sobie z tego sprawę również władze, często sprzyjające nie prawosławnym obywatelom. Ułatwiali np. rzymskim katolikom prowadzenie misji i zakładanie szkół.

Odrodzenie – zniewolenie

W połowie XVIII w., w kontekście politycznego osłabienia Persji, wschodnia Gruzja zrzuca jej zwierzchnictwo. Podobnie w latach siedemdziesiątych tego samego stulecia postąpiła Gruzja zachodnia wobec Turcji. Wachtang VI (1674–1737) wiedział jednak dobrze, że osłabienie przeciwników jest chwilowe, szukał więc sprzymierzeńców. Zachód odpowiadał milczeniem. Watykan nie odmawiał wsparcia, ale wcześniej żądał podpisania unii kościelnej. Jedynie Rosja cara Piotra I była zainteresowana. Niestety wobec tureckich zwycięstw w 1724 r. dochodzi do podpisania rosyjsko-tureckiej umowy, na mocy której Gruzja zostaje zajęta przez Turków, za wyjątkiem pasa wybrzeża morza Kaspijskiego, który w myśl traktatu zostaje podporządkowany Rosji. Kraj ponownie znajduje się pod okupacją. Tym razem nie dochodzi jednak do jawnego prześladowania chrześcijan (względna tolerancja miała odciągać Gruzinów od szukania poparcia Rosji), lecz wydano dwa tolerancyjne Firmany. Pierwszy przywracał katolikowskiemu Demetriuszowi jego uprawnienia. Drugi zatwierdzał kolejnego katolika, przyznając mu państwową pensję. Oba dokumenty potwierdzały istniejące obyczaje kościelne, nadawały ludności swobodę wyznania, a hierarchii prawo normalnego kształtowania życia wiernych.

Nie zahamowało to jednak niepodległościowych dążeń Gruzinów. Car wschodniej Gruzji Herakliusz II (1744–1798) w 1783 r. zawarł z carycą Katarzyną II traktat, na mocy którego przyjął jej protektorat (w skład gruzińskiego poselstwa wchodził katolikos Antoniusz). Gwarantowano mu terytorialną i kościelną niezależność – katolikos miał stać się „niezależnym członkiem” rosyjskiej hierarchii, a zasady współistnienia Kościołów miały być opracowywane przez specjalną komisję na podstawie kanonów (do tego czasu katolikos i Synod wstrzymali się z podpisywaniem umowy). Podobny traktat próbował zawrzeć król zachodniej Gruzji, Salomon I.

Kiedy jednak w 1795 r. Persja ponownie zaatakowała Gruzję, Rosja nie pośpieszyła jej z pomocą. Kraj uległ doszczętnemu zniszczeniu, co

zmusiło Jerzego III do dalszych ustępstw na rzecz Rosji. Zwracał się on do cara Pawła I z prośbą o włączenie Gruzji w skład Rosyjskiego Imperium jako niezależnego regionu. 18.01.1801 r. Paweł wprowadził wojska do Gruzji. Jego następcą, Aleksander I, anektował Gruzję zachodnią. Jesienią w stolicy, w Tbilisi, odczytano akt włączenia Gruzji do Imperium Rosyjskiego i przekształcenia państwa w rosyjską gubernię. Zaskoczyło to nawet największych stronników prorosyjskiej polityki (liczono na zachowanie wewnętrznej niezależności przy wspólnej polityce zagranicznej). Odwrotu jednak nie było. Władca i katolikos złożyli przysięgę na wierność carowi. W 1810 r. podobny los spotkała pozostała, wschodnią część państwa.

Początkowo Gruzja straciła jedynie niezależność polityczną, zyskując pokój religijny. Jednak już po kilku miesiącach katolikos Antoniusz został wezwany do Moskwy i zdymisjonowany. Tymczasowo egzarchą Gruzji został arcybiskup Warłaam (Barlaam). W 1811 r. opracowano reformę Kościoła gruzińskiego. Oznaczała ona praktycznie rezygnację z autokefalii, projekt bowiem zakładał po pierwsze zastąpienie katolikosa funkcją egzarchy. Po drugie utworzenie dwóch dużych diecezji na terenie dotychczasowych trzynastu (scalenie diecezji). Po trzecie zmniejszenie liczby archimandrii z dziewięciu do pięciu. Po czwarte zaś utworzenie gimnazjum dla dzieci duchownych (by kolejni duchowni wywodzili się z tego środowiska).

Egzarchami Gruzji zostają Rosjanie, pierwszym – arcybiskup Warłaam. Po nim nastąpił Teofilakt Russanow, gorący zwolennik przekształcenia Gruzji w jedno z rosyjskich biskupstw. W tym czasie zmniejsza się również liczba klasztorów i biskupstw. W ten sposób na szeroką skalę dokonał się proces rusyfikacji gruzińskiego Kościoła. Car Aleksander III w 1886 r. usunął z gruzińskich seminariów język ojczysty, a do liturgii wprowadził język cerkiewno-słowiański i rosyjski. Wypierano miejscowe zwyczaje i obrzędy, a gruzińską inteligencję i wojskowych wysyłano daleko poza granice republiki (poza granice Kaukazu). Prowadzi to do narodowych powstań przeciwko rosyjskiemu dyktatowi, a w konsekwencji do carskich represji.

Na początku XX wieku Gruzja, podobnie jak pozostałe regiony Rosji, została ogarnięta ruchem socjalistycznym. Już w 1900 r. doszło do strajku tramwajarzy, w trakcie którego, podczas próby stłumienia, połała się krew. W 1903 r. doszło do podziału zwolenników socjalizmu: na rewolucjonistów kierowanych przez Józefa Dżugaszwilego – Stalina i na umiarkowanych. Pierwsi zyskują przewagę, przejmują pełnię władzy¹⁰.

Stan ucisku Kościoła gruzińskiego trwał do 1905 roku. Wówczas to car Mikołaj II wydał dekret o tolerancji religijnej, która dotyczyła również Gruzji. Jej przedstawiciele wystosowali do Rady Ministrów prośbę o przywrócenie autokefalii. Święty Synod w Moskwie powołał komisję pod przewodnictwem metropolity moskiewskiego Włodzimierza (Bogojawleńskiego) do rozpatrzenia gruzińskiej petycji. Komisja oceniła jednak stan Kościoła gruzińskiego jako niesprzyjający nadaniu kościelnej samodzielności¹¹.

Te decyzje spotkały się z gruzińskim niezadowoleniem. W kraju dochodziło do niepokojów skierowanych przeciwko rosyjskiemu duchowieństwu. Doszło nawet do morderstwa egzarchy Nikona (Sofijskiego). Do zaprzestania buntu zmuszano Gruzinów przy pomocy represji. Odżyły one jednak podczas rewolucji październikowej 1917 r.

Po rewolucji lutowej 1917 r. w Mcchecie odbył się synod duchowieństwa gruzińskiego. Mimo sprzeciwów Kościoła rosyjskiego i Rządu Tymczasowego w Petersburgu, ogłoszono przywrócenie autokefalii i katolikatatu gruzińskiego, przywracając zarazem język miejscowy do liturgii, kościelnej administracji i seminariów, zwiększając też liczbę diecezji. Rząd Tymczasowy zmuszony był przyjąć te decyzje i potwierdzić je dekretem z 25 lipca 1917 roku.

---

¹⁰ O przejęciu władzy przez bolszewików i o pierwszym okresie ich prześladowań religii zob. Peradze 2011, 311-312, Vachnadze cz. 2, r. 12 i 13.

¹¹ O postawie biskupów Kościoła rosyjskiego w sprawie gruzińskiej autokefalii patrz szerzej: „Obsuzdenije voprosa ob avtokefalii Gruzinskoj Cerkvi w otzyvach episkopov Russkoj Cerkvi 1905 goda i na zasedanjach Predsobornogo prisutstvija w 1906 godu”, (*Rosija – Gruzija*, Nikiforova, 101-118).

Po rewolucji październikowej Wszechrosyjski Sobór Prawosławny wybrał na patriarchę św. Tichona (Biełławina), wystosowując jednocześnie odezwę do gruzińskiego katolikos, w której przypomniiał bezprawne uzyskanie autokefalii, zerwanie z Kościołem macierzystym i wzywał do pojednania z Kościołem rosyjskim. W odpowiedzi, z Gruzji został wysłany list, w którym tłumaczone były przyczyny takiego postępowania. Kościołowi rosyjskiemu zarzucano jednocześnie niekanoniczne utrudnianie samodzielności Kościołów lokalnych i nadużywanie kościelnej władzy.

Trudne stulecie niezależności

Po 1918 roku Kościół i państwo gruzińskie uzyskały niezależność. Hierarchia przystąpiła do odbudowywania struktur kościelnych. Powstały cztery diecezje: Metropolia Tbilisi, Metropolia Kutaisi, Metropolia Czkondidi, Arcybiskupstwo Bitwintu i Abchazji. Egzarsze patriarchy moskiewskiego pozwolono rezydować w Baku.

Odradzanie się gruzińskiego Kościoła przerwały bolszewickie represje. W 1921 r. wojska radzieckie weszły do Gruzji (wezwane na pomoc przez przywódców lokalnego powstania bolszewickiego), a w roku 1922 całkowicie ją opanowały. Katolikos Ambroży (Chelaja) został uwięziony wraz z całą wyższą hierarchią, zamknięto biskupie katedry, monasterium i ok. 90 procent parafii. Dobra kościelne uległy konfiskacie, szerzono propagandę ateistyczną.

Gruzja to przecież ojczyzna Stalina! – musiała przeto stać w awangardzie radzieckiej ideologii, gdzie na wiarę nie było miejsca. Kościół mimo represji nie zginął. W 1943 r. za zgodą władz radzieckich zorganizowano w Tbilisi synod duchowieństwa gruzińskiego. Za pośrednictwem katolikos Kallistrata (Cincadze), ponownie nawiązano stosunki z patriarchatem moskiewskim. Przystąpiono do odradzania miejscowej Cerkwi, obsadzono 15 biskupich katedr (osiem dotychczas wakowało). Zwiększenie liczby działających świątyń wiązało się to z lojalnością – ale nie współpracą – wobec bolszewickich władz. Nie oznaczało to jednak

swobody kultu. Prześladowania trwały nadal: likwidowano przejawy życia monastycznego, zabraniano młodzieży udziału w życiu Kościoła. Duchowni za najmniejsze przewinienia lub nawet bez powodu byli represjonowani. Nasilenie represji nastąpiło za rządów Chruszczowa (od 1954 r. – kolejna fala prześladowań). Liczba biskupów z siedmiu w roku 1962 zmniejszyła się do trzech w 1972 r., a parafii z 80 do 44¹².

W 1977 r. na katolikosa wybrano metropolitę Suchumi i Abchazji, Eliasza II (Guduszauri-Sziolaszwili), który kierował Kościołem w bardzo trudnym okresie, gdy władze starały się ostatecznie złamać jego struktury. Nic więc dziwnego, iż za główne swe zadanie katolikos uważał troskę o zachowanie ciągłości sukcesji apostołskiej. Udaje mu się zatrzymać spadek ilości kleru, a liczba diecezji wzrasta do 15. Po tych sukcesach Eliasz II rozpoczął wieloletnie starania w Konstantynopolu o prawne rozwiązanie kwestii gruzińskiej autokefalii. Zakończyły się one 4 marca 1990 r., gdy Konstantynopol potwierdził, iż Gruzja jest patriarchatem i przyznał jej dziewiąte (zaraz po Bułgarii), miejsce. Patriarchat moskiewski już wcześniej (1943 r.) uznał gruzińskie prawo do godności patriarchatu i umieścił Gruzję na szóstym miejscu po Moskwie¹³.

Również dzięki staraniom katolikosa Eliasza II doprowadzono w 1988 r. do otwarcia w Tbilisi Akademii Duchownej. Kościół odradzał się, zwiększał się liczbę diecezji, parafii i wiernych. Pod koniec XX stulecia w seminariach naukę pobierało już ok. 400 osób (a w 1985 r. było ich zaledwie 30).

¹² Zob. szerzej Chmielewski, 303-313.

¹³ Odebranie Kościołowi gruzińskiemu w 1811 r. praw do autokefalii nie miało kanonicznych podstaw. Tym samym dziwnym było ich przywrócenie w 1990 r. Problemem była tutaj również kwestia, kto ma je nadawać. Jeśli Konstantynopol, to nie powinien uznawać ich cofnięcia przez Moskwę w XIX w., a w XX w. nadawać ponownie autokefalii i patriarchatu. Jeśli jednak uznał cofnięcie autokefalii w 1811 r. przez Rosję, to dlaczego nie uznał ich przywrócenia? Nie dziwi więc fakt, że dla części autokefalicznych Kościołów prawosławnych patriarchat gruziński zajmuje szóste miejsce w honorowym dyptyku (np. Polska), a dla innych jest na miejscu dziewiątym (np. Cypr).

Bardzo trudnym dla Gruzji był początek XXI stulecia. W 2008 r. doszło do konfliktu zbrojnego z Rosją o wpływy w Osetii Południowej. Po rozpadzie ZSRR, ten ważny strategicznie region zawsze był punktem zapalnym. Od 1992 r., czyli od poprzedniej wojny, Osetia była autonomicznym regionem w ramach Gruzji, nadzorowanym przez wojska własne, gruzińskie i rosyjskie, ukierunkowującym się jednak ku Osetii Północnej, znajdującej się pod patronatem Rosji. Od 2004 r. coraz częściej dochodziło w tym miejscu do niepokojących incydentów. Prozachodnia polityka nowego rządu Gruzji jeszcze bardziej je wzmogła. Próbując ustabilizować sytuację, w roku 2007 Gruzini zezwolili na rozszerzenie samorządności regionu. W 2008, biorąc przykład z Kosowa, Osetia zażądała całkowitej niezależności bądź przyłączenia do Rosji. Na przełomie lipca i sierpnia niemal codziennie dochodziło do incydentów na granicy. W sierpniu Gruzini wprowadzili swoje wojska na obszary kontrolowane przez separatystów. Rosja odpowiada identycznymi krokami.

8 sierpnia rozpoczęła się regularna wojna na lądzie, morzu i w powietrzu. Wojska gruzińskie zostały wyparte z Osetii. Następnie siły rosyjskie weszły na rdzennie gruzińskie tereny. Pod naciskami krajów ościennych i po zapewnieniach o poszanowaniu praw Osetii, dopiero 20 sierpnia Rosja zdecydowała wycofać się z Gruzji. Jednocześnie uznała niepodległość Abchazji i Osetii. Większość krajów Unii Europejskiej nie poparło tej deklaracji, choć przyznało, że Gruzja nie była bez winy w tym konflikcie (co nie umniejsza winy Rosji).

Plony tej miesięcznej wojny to niespełna 160 tysięcy uchodźców, setki zabitych i zniszczenia mienia, liczone w dziesiątki tysięcy miliardów dolarów. Zniszczeniu uległo również kilka świątyń i kościelne budynki o charakterze szkolno-charytatywnym. Patriarcha Eliasz zarówno przed, w trakcie, jak i po wojnie wzywał do pojednania i poszukiwania pokojowych dróg rozwiązywania konfliktu. Na miarę swych możliwości otaczał także opieką uchodźców i osoby bezpośrednio poszkodowane. Odwiedził nawet osobiście rosyjską strefę militarną i negocjował warunki przekazania Gruzji ciał jej poległych żołnierzy. Nie zgodził się też na

przyłączenie osetyńskich diecezji do patriarchatu moskiewskiego. W tej sprawie mówił jednym głosem z patriarchą moskiewskim Cyrylem¹⁴.

Niestety wojna nie przeszła bez echa. W 2009 r. na terenach kontrolowanych przez Rosję (kościelnie należących do Gruzji) doszło do przekształcenia suchumsko-abchaskiej diecezji w Abchaski Kościół Prawosławny, który obwołał się niezależnym od władz patriarchatu gruzińskiego¹⁵. Patriarchat moskiewski, choć oficjalnie odciął się od powyższych, przemian oskarżany został przez Kościół gruziński o ciche sprzyjanie separatystycznym dążeniom abchaskiego duchowieństwa¹⁶.

Stan obecny Kościoła gruzińskiego

W chwili obecnej na czele Kościoła nadal stoi Jego Świątobliwość Eliasz II, arcybiskup Mcchety, metropolita Tbilisi, katolikos i patriarcha Gruzji. Irakli Guduszauri-Sziolaszwili urodził się 4 stycznia 1933 w Ordżonikidze w północnej Osetii. Pochodzi ze starożytnego gruzińskiego rodu blisko związanego z Cerkwią prawosławną (szczególnie katolikossem Kalistratem). Otrzymał tradycyjne religijne wychowanie (mimo komunistycznej propagandy połowy XX w.). W 1952 ukończył w Dzau-dżikau szkołę średnią, a następnie wstąpił do seminarium duchownego w Zagorsku (obecnie Siergijew Posad k/Moskwy). W latach 1956–1960 był wyróżniającym się studentem Moskiewskiej Akademii Teologicznej.

Już w 1952 r. złożył śluby zakonne. Przyjął imię na cześć św. Proroka Eliasza. 18 kwietnia 1957 został wyświęcony na hierodiakona przez patriarchę gruzińskiego Melchizedeka III, zaś 10 maja 1959 – na

---

¹⁴ Warto tu podkreślić, że w polityce rosyjskiej początków XXI w. sprawy religijne odgrywają niebagatelne znaczenie. Władze Kremla wykorzystują je dla własnych celów. Porozumienie hierarchów – wbrew woli polityków – było więc wielkim osiągnięciem, które nie pozostało bez wpływu na działania zbrojne i kształtowanie poglądów światowej opinii publicznej. O polityce religijnej Rosji względem Kaukazu zob. szerzej Włodkowska-Bagan 2017, 78.

¹⁵ O historii Abchaskiego Kościoła Prawosławnego zob. Dbar 2005.

¹⁶ Patriarcha jest ostrym przeciwnikiem nie tylko religijnej ale i politycznej odrębności Abchazji. Jest ona dla niego tradycyjnie gruzińskim terytorium.

hieromnicha. W 1960 r. obroną pracy magisterskiej (poświęconej historii gruzińskiego Monasteru Iwiron na Św. Górze Athos) ukończył edukację teologiczną. Zrezygnował z kariery naukowej i powrócił w rodzinne strony.

Początkowo służył w katedrze św. Mikołaja w Batumi. Przez siedem lat był proboszczem miejscowej parafii. W międzyczasie podniesiony został do godności ihumena (1960 r.), a następnie archimandryty (1961 r.). 25 sierpnia 1963 miała miejsce chirotonia archimandryty Eliasza na biskupa szemokmedzkiego, wikariusza katolikosa Gruzji (nie przestał być proboszczem katedry). 17 maja 1969 biskup Eliaz, za zasługi i aktywną działalność, został podniesiony do godności metropolity. W międzyczasie, od 1964 kierował jedyną gruzińską uczelnią teologiczną, a dokładniej kursami teologicznymi w Mcchecie (*de facto*, ze względu na brak zezwolenia władz komunistycznych, było to nieoficjalne seminarium duchowne). Funkcję tę pełnił do 1972.

Metropolita Eliaz pełnił ponadto szereg funkcji administracyjnych. Od 1964 był przewodniczącym Wydziału Stosunków (Spraw) Zewnętrznych Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego. To jemu w dużej mierze patriarchat zawdzięczał ostateczne uznanie autokefalii Kościoła gruzińskiego przez wszystkie lokalne Kościoły prawosławne. W latach 60-tych XX w. był oficjalnym przedstawicielem patriarchatu w Światowej Radzie Kościołów. Uczestniczył w większości spotkań Chrześcijańskiej Konferencji Pokojowej.

1 września 1967 został metropolitą suchumskim i abchaskim. Już wtedy upatrywano w nim następcę katolikosa Efrema II. Jednak po śmierci patriarchy w 1972 r. władze państwowe nie dopuściły do wyborów młodego i dobrze wykształconego metropolity Eliasza na zwierzchnika Kościoła. Katolikosem został metropolita Dawid (Dewdariani), a metropolita Eliaz bez większych problemów wspierał nowego patriarchę. Zyskał tym tak wielki szacunek, że bez żadnego sprzeciwu, w 1977 r. XII Sobór Lokalny Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego wybrał metropolitę Eliasza nowym katolikosem Gruzji. Intronizacja

patriarchy odbyła się 25 grudnia w soborze Sweti Cchoweli w Mcchecie.

W 1977 r. patriarchat liczył zaledwie 15 eparchii (część z nich nie miała nawet swego ordynariusza) i 7 biskupów. Oficjalnie funkcjonowały zaledwie 34 parafie i cztery klasztory. Seminarium działało nieoficjalnie. Działalność wydawnicza, misyjna, edukacyjna i charytatywna praktycznie nie istniały. Ze względu na ateistyczna propagandę odsetek społeczeństwa regularnie uczestniczącego w praktykach religijnych był nader znikomy. W duszy każdy Gruzin był prawosławnym, ale tylko kilka procent społeczeństwa było ochrzczonych.

Patriarcha Eliasza za swój podstawowy cel obrał odrodzenie życia religijnego wiernych oraz administracyjno-parafialnych struktur Kościoła. Już w 1978 r. dokonał chirotonii czterech nowych biskupów i erygował 12 nowych parafii (wzrost ich liczny o 30 proc.). W 1978 r. uruchomiono kościelne wydawnictwo (jego największym osiągnięciem było przetłumaczenie na współczesny język gruziński i wydanie do 1989 r. pełnego tekstu Biblii). W dalszej kolejności zorganizowano: kursy dla lektorów, psalmistów i chórzystów cerkiewnych. Patriarcha własnym przykładem zachęcał biskupów i duchownych do częstego wygłaszania kazań i organizowania spotkań dyskusyjnych. Do końca lat 90-tych uruchomiono kolejnych 46 parafii i Akademię Teologiczną w Tbilisi.

Bardzo aktywną była pokojowa działalność patriarchy. W czasie demokratycznych przemian i manifestacji 1989 r. starał się doprowadzić do pokojowego rozwiązania sporu o przyszłość Gruzji. Był nieoficjalnym negocjatorem w trakcie wojny domowej lat 90-tych. O jego zaangażowaniu w pokojowe rozwiązanie konfliktu w Osetii Południowej już wspominaliśmy. Warto jednak w tym miejscu zaznaczyć, że osobiście odwiedzał te tereny, czasie walk z misją humanitarną. Dzięki głębokiemu zaangażowaniu w dzieje narodu zyskał powszechny szacunek Gruzinów.

Równie aktywnie działał w czasie demokratycznych przemian III tysiąclecia. W latach 2007, 2009, 2013 był nieformalnym negocjatorem, u którego spotykali się przedstawiciele głównych stron

konfliktu. Autorytet patriarchy obecnie jest na tyle wielki, że na jego wezwanie organizują się lub rozwiązują społeczne manifestacje. Hierarcha dąży również do stabilizacji Gruzji na arenie międzynarodowej. Choć wielu ma mu to za złe jest zwolennikiem pokojowej współpracy z Rosją. Wzywa polityków do szukania dróg dialogu z północnym sąsiadem¹⁷.

Patriarcha Eliasz jest również dobrze znany i poważany na arenie światowej i międzykościelnej. W latach 1978–1983 był przewodniczącym Światowej Rady Kościołów. W 2016 r. przyjmował w Gruzji papieża Franciszka. W kwestiach związanych z ukraińskim Prawosławiem – jego dążeń do autokefalii z Konstantynopola, zachowuje dużą powściągliwość i delikatność. Gruzja sama doświadczyła jak złożone i trudne są to tematy. Wzywa do kanonicznego rozwiązania nabrzmiewającego wciąż konfliktu.

Patriarcha angażuje się również w sprawy społeczne. Niejednokrotnie wzywał władze państwowe, aby przeciwdziałały emigracji gruzińskiej młodzieży stwarzając jej w kraju lepsze warunki rozwoju. W 2007 r., w związku z ujemnym przyrostem naturalnym wprowadził zwyczaj chrztu każdego trzeciego i kolejnego dziecka w rodzinie przez samego patriarchę. Choć wydawało się to „zabawne” ma po dziś dzień pozytywne skutki. Patriarcha jest stronnikiem tradycyjnego pojmowania rodziny i wypowiada się przeciwko związkom homoseksualnym¹⁸.

Gruziński Patriarchat Prawosławny liczy dzisiaj ponad 5 milionów wiernych (w kraju i poza jego granicami). Po odrodzeniu się życia religijnego w dawnych republikach radzieckich liczba ta jest trudna do

¹⁷ O polityczno-społecznym oddziaływaniu Kościoła gruzińskiego na przełomie XX i XXI wieku, oraz o jego pozycji w państwie patrz szerzej: Naskidaszwili Mariam „Politiczeskoje Pravosławie w Gruzii”, (*Rosja – Gruzja...* 2014, 33-36).

¹⁸ Na arenie międzynarodowej Kościół gruziński bardzo mocno krytykowany jest za preferowanie ograniczania praw mniejszości seksualnych, religijnych i wyznaniowych. Dość słusznie oskarża się miejscowych hierarchów, że starają się wpływać na prawne sankcjonowanie powyższych nierówności. W 2014 r. próbowano np. nie dopuścić do wprowadzenia ustawy znoszącej wszelkie formy dyskryminacji mniejszości seksualnych. Szerzej zob. Król-Mazur, 126-136.

ściślego określenia. Zgromadzeni są oni w 49 diecezjach (ok. 42 w kraju i 7 poza jego granicami) i blisko 600 parafiach (ponad 1200 duchownych). Kościół szczyli się ok. 180 monasterami, 8 szkołami teologicznymi, szeregiem kościelnych gimnazjów. Katedrą zwierzchnika Kościoła jest cerkiew 12 Apostołów w Tbilisi.

Przy świeckim charakterze państwa gruzińskiego Kościół ma zagwarantowaną mocną pozycję w religijno-politycznym systemie Gruzji. Artykuł 9 konstytucji z 1995 r. stwierdza: „Państwo uznaje wyjątkową rolę Gruzieskiego Kościoła Prawosławnego w historii Gruzji i razem z tym proklamuje pełną wolność światopoglądu religijnego i wyznania, niezależność Kościoła od państwa”. Jeżeli dodamy do tego, że okresowo do 72 proc. obywateli Gruzji opowiadało się za uczynieniem z Prawosławia religii państwowej takie zapisy nie będą nas dziwić¹⁹. Kościołowi obiecano zwrócenie całego mienia zrabowanego przez bolszewików, zwolniono go z płacenia podatków od nieruchomości, a zwierzchnikowi zapewniono immunitet prawny²⁰.

Kościół ostrożnie uczestniczy w ruchu ekumenicznym (nie neguje go, lecz jest świadom zagrożeń, jakie może z sobą nieść – wycofał się z udziału w pracach Światowej Rady Kościołów). Bardzo trudne są też jego relacje z Ormiańskim Kościołem Apostolskim. Po dzień dzisiejszy nierozwiązane są kwestie majątkowe, praw własności do monasterów w Kartlii, równouprawnienia względem systemu prawnego państwa, itp. Mimo spotkania z papieżem Franciszkiem Kościół gruziński bardzo niechętnie przyjmuje działalność Kościoła rzymskokatolickiego na swoim terenie (nawet jeśli dotyczy to działalności charytatywnej prowadzonej przez Caritas²¹)²².

¹⁹ Jeszcze w pierwszym dziesięcioleciu XXI w. funkcjonował zakaz rejestracji religijnych osób prawnych spoza Cerkwi prawosławnej. Zob. szerzej Szabaciuk, 67-69.

²⁰ Więcej o relacjach państwo – Kościół prawosławny zob. Król-Mazur, 119-122.

²¹ Patriarcha Eliasz wyjaśniając swą niechętną postawę wobec Caritas stwierdził: „My się was boimy, jesteście Kościołem wielkim, bogatym i dobrze zorganizowanym, a my małutkim, odradzającym się dopiero po zniszczeniach komunizmu. Jesteście dla nas zagrożeniem” (*Gruzin nie może być katolikiem*, „Niedziela”, 11.06.2008, www.niedziela.pl/wiad.php?p=200806&idw=149, za: Król-Mazur, s. 132).

²² Zob. szerzej Król-Mazur, 126-130.

Zakończenie

Gruzja to kraj o bogatej tradycji, kulturze i burzliwych dziejach. Poprzez strategiczne położenie geopolityczne w tak ważnym rejonie świata, zawsze znajdowała się w sferze wielkiej światowej polityki. Krzyżowały się tu drogi handlowe, strefy wpływów (Bizancjum, Syrii, Perski, Mongolii, Turcji...) i granice cywilizacji. Było to jej błogosławieństwem, ale i przekleństwem. Gdy Gruzja była silna, rozmawiano z nią jak z równorzędnym partnerem. Gdy słabła – bezlitośnie rozdzierano jej terytorium. Burzono miasta. Mordowano inteligencję. Doświadcziała hellenizacji, islamizacji, rusyfikacji. By wchłonąć naród i odciąć go od korzeni unicestwiano wspaniałe zabytki architektury i literatury. Niszczono miejscowy Kościół chrześcijański, który razem z Armenią ma prawo uważać się za pierwszy państwowy Kościół chrześcijański w świecie. W chrześcijaństwie Gruzini odnajdywali ukojenie w czasach prześladowań i radość w chwilach triumfu. Jak mało który naród, Gruzini utożsamiali narodowość z wiarą. Porzucenie chrześcijaństwa było dla nich równorzędne z wyrzeczeniem się narodowości. Kościołowi prawosławnemu gwarantowało to olbrzymi wpływ na wszystkie sfery życia społecznego, a nawet politycznego. Głos Cerkwi to głos narodu. Nic więc dziwnego, że Kościół gruziński w całej swej historii przeżywał to co przeżywało państwo i naród. Gdy Ojczyzna triumfowała – Kościół poprzez autokefalię dochodził do rangi patriarchatu. Gdy Gruzja padała – podziałowi ulegał również Kościół, a patriarsza godność i autokefaliczna samodzielność były mu odbierane.

Jest to charakterystyczne także i dzisiaj. Głos Patriarchy Eliasza potrafi wzniecić lub uśmierzyć ogień niepokojów społecznych. Moralna nauka Kościoła w dużej mierze jest fundamentem społecznej polityki państwa i przekonań obywateli. Tu jednak coraz mocniej widzimy stale, choć wolno, narastający rozdźwięk Kościoła i narodu. Współcześni Gruzini, zniechęceni przedłużającym się kryzysem

gospodarczo-społecznym w kraju bądź to emigrują na zachód Europy, bądź też chcą większego otworzenia się na Unię Europejską. Nieuchronnie rodzi to dylemat przyjęcia bądź dalszego odrzucania europejskiego spojrzenia na sprawy tolerancji i równouprawnienia (przyjęcia i wprowadzenia do prawnego systemu Gruzji). Młode pokolenie coraz bardziej jest skłonne przyjąć je nawet wbrew zdaniu Kościoła prawosławnego. Rodzi to przypuszczenie, że w najbliższym czasie zarówno państwo gruzińskie jak i miejscowy Kościół prawosławny czekają wielkie zmiany. W jakim kierunku się one rozwiną, co przyniosą? Dzisiaj trudno jest jeszcze powiedzieć.

Na zakończenie należy wspomnieć, iż gruziński Kościół od lat utrzymuje żywe kontakty z Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym. Najstarsza warszawska świątynia prawosławna p.w. Św. Trójcy (obecnie ul. Podwale 5) była założona pod koniec XVIII w. przez greckich i gruzińskich kupców. Po I wojnie światowej ok. 200 gruzińskich oficerów kontraktowych pełniło służbę w wojsku polskim, zapisując chwalebłą kartę w czasie kampanii wrześniowej, powstania warszawskiego i w ruchu oporu²³. W okresie międzywojennym profesorem Uniwersytetu Warszawskiego był gruziński duchowny św. Grzegorz Peradze. Za niustępliwość wobec niemieckiego okupanta został zesłany do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Tam, za innego więźnia, ojca licznej rodziny, dobrowolnie poszedł na śmierć. Od 1990 r. przy Uniwersytecie Warszawskim działa Studium Problemów Narodowościowych Związku Radzieckiego i Europy Środkowo-Wschodniej. Obecnie jest to Studium Europy Wschodniej, które jest jedną z najważniejszych instytucji badawczo-edukacyjnych poświęconych szeroko pojętej problematyce Gruzji i Kaukazu.

²³ Zob. szerzej: Sawicki 2005, 10-13.

Bibliografia

- Atiya, Aziz. 1978. *Historia Kościołów Wschodnich*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Baranowski, Bohdan i Krzysztof Baranowski. 1987. *Historia Gruzji*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Chmielecki, Tymon. 1997. „Początki chrześcijaństwa w Gruzji (I-VII w.).” *Vox Patrum* 32-33: 342-360.
- Chmielecki, Tymon. 1998. „Kościół prawosławny w Gruzji w latach zaboru rosyjskiego i władzy sowieckiej (XIX–XX w.).” *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne* 70: 304-314.
- Curanović, Alicja C. 2008. „Rosyjsko-kaukaskie sąsiedztwo w kontekście stosunków międzywyznaniowych” W *Kaukaz w stosunkach międzynarodowych. Przeszłość, teraźniejszość, przyszłość*, red. Paweł Olszewski, Kazimierz Borkowski, 379-394. Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie.
- Curanović, Alicja C. 2010. *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Dbar, Dorofei. 2005. *Kratkij oczerk istorii Abchazkoj Pravoslavnoj Cerkvi*. Dostęp 10.02.2018. <http://www.abkhazia.ru/history/orthodoxhistory/>.
- Dnieprov, Roman. 1950. „Cerkov Iverskoj zemli.” *ŽUP* 106. Dostęp: 2018.10.10. <http://archive.e-vestnik.ru/page/index/195010655.html>.
- German (Veretennikov). 1973-1974. *Gruzinskaa Pravoslavnaa Cerkov (1800 — 1970)*. Zagorsk. Troice/Sergieva Lavra.
- „Gruzia – Rossia: sbornik statiej dve perspektyvy po voprosam polityki bezopasnosti i ekonomiki.” 2014. *Caucasian House*. Dostęp: 2018.12.20. www.file:///G:/artykuły%20druk/Gruzja/nowe/53461a1aa20aed8b3daa92c9cb7c519d.pdf.

- „Gruzinskaa Pravoslavnaa Cerkov”. *DREVO. Otkrytaa pravoslavna encyclopedia*. Dostęp: 2018.08.09. <https://drevo-info.ru/articles/10.html>.
- „Gruzinskaa Pravoslavnaa Cerkov.” *Cerkovno – naucznyj centr “Pravoslavnaa encyclopedia”*. Dostęp: 2018.10.23. <http://www.sedmitza.ru/lib/text/441201/>.
- „Gruzinskaa Pravoslavnaa Cerkov.” W *Pravoslavnaa encyclopedia*. Dostęp: 2018.08.14. <http://www.pravenc.ru/text/638558.html>.
- Król-Mazur, Renata. 2016. „Rola Prawosławnego Autokefalicznego Apostolskiego Kościoła Gruzińskiego w konfliktach na Kaukazie południowym.” *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* L 1(2): 115-150.
- „Ilija II, Katolikos-Patriarch wsiej Gruzii.” 2009. W *Pravoslavna Enciklopedija*, tom XXII, 292-300. Moskwa: Cerkovno-naucznyj centr „Pravoslavnaa enciklopedja”.
- Lang, David. 1975. *Armenia – kolebka cywilizacji*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lang, David. 1970. *Dawna Gruzja*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lordkipanidze, Mariam Davydovna. 1974. *Istorija Gruzii XI - naczala XIII w*. Tbilisi: Mecniereba.
- Miłoszow, Grażyna i Andrzej Miłoszow. 1979. *Kaukaz*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Mokcewaj, Kartlisaj. 2018. „Nawrócenie Kartlii.” *Pro Georgia Journal of Kartvelological Studies* 28: 8-88.
- Peradze, Grzegorz. 2011. *Dzieła zebrane*, t. 2. Warszawa: Studium Europy Wschodniej Uniwersytet Warszawski.
- Romańczuk, Szymon. 1993. *Gruziński Patriarchat Prawosławny*. Praca magisterska, ChAT.
- Rosija – Gruzja. Dialog kultur (zbornik statej) Trudy Centralnogo Muzeja Drevneruskoj Kultury i Iskusstwa imieni Andreja Rubleva*. 2015. Tom XI., red. Nikiforova Olga. Moskwa: Centralnyj Muzej Drevneruskoj Kultury i Iskusstwa imieni Andreja Rubleva

- Rostovskij Dimitrij. *Żytije swjatoj ravnoapostolnoj Niny, prosvietitelnicy Iberii*. Dostęp: 2018.02.12. [www. //pravoslavie.ru/59035.html](http://pravoslavie.ru/59035.html).
- Sawicki, Doroteusz. 2000. „Patriarchat Gruziński.” *Polski Żołnierz Prawosławny* 1-3: 15-16.
- Sawicki, Doroteusz. 2005. „Witeź w tygryziej skórze i rogatywce.” *Wiadomości PAKP* 9 (190), 10-13.
- Skurat, Konstanty Evfimowicz. 2018. „Istoriaa Pravoslavnyh Pomestnyh Cerkvej. Glava I. Gruzinskaa Pravoslavnaa Cerkov.” *Cerkovno – naucznyj centr “Pravoslavnaa encyclopedia”*. Dostęp: 2018.10.10. <http://www.sedmitza.ru/lib/text/441201/>.
- Svesznikov, Nikolaj. 1968. *Istoria vzaimootnoszenij Russkoj i Gruzinskoj Cerkvej*. Baku.
- Szabaciuk, Andrzej. 2012. „Między konfliktem a pokojem. Polityka etniczna i wyznaniowa Gruzji w latach 1991-2012.” *Wschodnioznawstwo* 2012: 61–76.
- Szyszlak, Tomasz J. 2008. „Stosunki państwa z Apostolskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym we współczesnej Gruzji.” *Wschodnioznawstwo* 2: 71-87.
- Stępniewski, Tomasz, red. 2013. *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*. Lublin: KUL.
- Vachnadze Michail, Guruli Vachtang, Bachtadze Merab. „Istoria Gruzii (s drevnejszych vremen do naszych dnej).” Dostęp: 2018.02.15. www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Vachn/index.php.
- Włodkowska-Bagan, Agata, 2017. „Polityka Rosji na obszarze poradzieckim.” *Wschodni Rocznik Humanistyczny* 14 (3): 61-87.
- Zakrzewska-Dubasowa, Mirosława. 1977. *Historia Armenii*. Wrocław: Ossolineum.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LX

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2018

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Łukasz Troc

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANS [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]
PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.
All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission
and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 12,4

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,
15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

In Memoriam. Ks. prof. dr hab. Marian Bendza..... 425

ARTYKUŁY

JAKUB ŚLAWIK, *Obcy w tekstach narracyjnych Biblii Hebrajskiej* 427

DOROTEUSZ SAWICKI, *Zarys dziejów Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego i Apostolskiego* 461

METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK),
Święty Duch – piękno, nadzieja..... 491

BORYS PRZEDPELSKI, *Eschatologia w pismach biskupa Franciszka Hodura* 515

ARTUR ALEKSIEJUK, *Zapłodnienie pozaustrojowe w dyskursie teologiczno-bioetycznym Kościołów chrześcijańskich w Słowacji* 567

DARIUSZ KAZIMIEROWICZ, *Donacja i transplantacja narządów z prawosławnego punktu widzenia* 603

TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Seminaria duchowne, seminaria i szkoły teologiczne nierzymskokatolickie w prawie polskim* 627

MATERIAŁY

BOGUSŁAW MILERSKI, *Wyobrazona wspólnota, czyli o znaczeniu dobra wspólnego i szczególnej misji Akademii* 655

KRONIKA

Wykopaliska w Jerozolimie (ANDRZEJ KLUCZYŃSKI) 661

40-lecia partnerstwa Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej i Wydziału Teologii Ewangelickiej Reńskiego Uniwersytetu Fryderyka Wilhelma w Bonn (JERZY SOJKA)..... 665

Inauguracja roku akademickiego 2018/2019 oraz oddanie do użytku i poświęcenie nowego gmachu Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie (JERZY BETLEJKO)..... 669

Konferencja „Ks. bp Juliusz Bursche w 100-lecie niepodległej Rzeczpospolitej” (JERZY SOJKA) 675

U honorowanie prof. Michała Pietrzaka Medalem za Zasługi dla ChAT (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI)..... 677

Wykaz autorów	681
Recenzenci „Rocznika Teologicznego” w roku 2018.....	682

Contents

In Memoriam. Ks. prof. dr hab. Marian Bendza..... 425

ARTICLES

JAKUB ŚLAWIK, *The Foreigner in Hebrew Bible Narratives* 427

DOROTEUSZ SAWICKI, *An Outline of the History
of the Georgian Apostolic Autocephalous Orthodox Church*..... 461

METROPOLITA SAWA (MICHAŁ HRYCUNIAK), *The Holy Spirit
– beauty and hope* 491

BORYS PRZEDPELSKI, *Eschatology in the Works
of Bishop Franciszek Hodur*..... 515

ARTUR ALEKSIEJUK, *In vitro fertilization in the theological
and bioethical discourse of the Christian Churches in Slovakia* 567

DARIUSZ KAZIMIEROWICZ, *Organ Donation and Transplantation
from the Orthodox Point of View*..... 603

TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Non-Roman Catholic Priestly Seminaries,
Theological Seminaries and Schools in the Law of Poland* 627

MATERIALS

BOGUSŁAW MILERSKI, *Imagined community, that is about the importance
of the common good and the special mission of the Academy* 655

CHRONICLE

Excavations in Jerusalem (ANDRZEJ KLUCZYŃSKI)..... 661

*40th anniversary of the partnership of the Christian Theological Academy
and the Faculty of the Evangelical Theology of the University of Bonn*
(JERZY SOJKA)..... 665

*Inauguration of the academic year 2018/2019 and opening and blessing
of the new building of the Christian Theological Academy in Warsaw*
(JERZY BETLEJKO)..... 669

*The conference “Bishop Juliusz Bursche on the 100th anniversary of the
independent Poland”* (JERZY SOJKA) 675

*Honoring prof. Michał Pietrzak with the Medal for Merits for the Christian
Theological Academy* (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI)..... 677

List of authors	681
List of reviewers of "Theological Yearbook" in 2018	682

Wykaz autorów

Jakub Sławik, jakubsla@wp.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Doroteusz Sawicki, d.sawicki@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Metropolita Sawa (Michał Hrycuniak), m.hrycuniak@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Borys Przedpełski, b.przedpelski@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Artur Aleksiejuk, a.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Dariusz Kazimierowicz, d_kazimierowicz@wp.pl, ul. Dworska 3/18, 15-756 Białystok.

Tadeusz J. Zieliński, tjz@onet.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa